

Za Josefem Petráňem. Trocha zamýšlení a vzpomínání.

3. prosince 2017 ve večerních hodinách zemřel ve věku 87 let (*23. srpna 1930) prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., Dr.h.c. Celý svůj život byl spjat s Univerzitou Karlovou a po čtyřicet let s dnešním Ústavem českých dějin FF UK. Na jeho předchůdkyni, katedru československých dějin nastoupil jako interní aspirant v akademickém roce 1953–1954, od roku 1956 byl na ní — až do svého jmenování docentem v roce 1966 — odborným asistentem. Přes svou velkou badatelskou i pedagogickou činnost si pak ale musel na jmenování profesorem počkat až do změny politických poměrů. S účinností od 1. června 1990 jej prezident republiky jmenoval profesorem československých dějin.

Jeho badatelská aktivita a produktivita i pedagogické působení jej k vědecko-pedagogické hodnosti profesora opravňovala už dávno. Byl už autorem či spoluautorem více než dvaceti monografií a velkého množství dílčích studií. Jeho práce byly publikovány nejen — prostě řečeno — v cizích jazycích, ale i přímo v zahraničí, „nejexotičtější“ patrně v Číně. Byl především badatelem o českých dějinách 16.–18. století, jimž věnoval několik pozoruhodných a průkopnických monografií.¹ Byl ale také — a řekl bych v mnoha ohledech především — historikem, který věděl, že dějiny jsou kontinuum a jejich periodizace je prostředkem k jejich celostnímu pochopení. Měl dar syntetického myšlení, což se odráželo v jeho textech určených k historické edukaci, ať už na úrovni základních a středních škol, anebo učebnicích vysokoškolských. A toto myšlení se u něj záviděníhodným, protože ne zcela běžným způsobem, integrálně propojovalo s dokonale zvládnutým historickým „řemeslem“. To bylo pro něj podmínkou vědecké historické práce. Avšak bez syntetizujícího přístupu nemá o dějinách uvažovat smysl. A teprve z tohoto historicky celostního pohledu se odhalí jeho pojetí dějin a přístup k nim — a také to, čemu, i když leckdy jen „v rámci možností“, učil své studenty.

J. Petráň nebyl historikem, který by se uzavíral jen do úzkého rámce technokratického odbornictví, i když heuristická a kritická akribie byla pro něho nezpochybnitelným základem vědecké historické práce. Vzhledem ke své životní dráze snad ani nemohl. Byly tu totiž okolnosti, které jej proflovaly a jeho akademickou dráhu brzdily. Záhy sám na sobě pocítil tlak doby: Ještě předtím, než byl přijat ke studiu historie a českého jazyka a literatury na pražské filosofické fakultě, strávil pět zimních měsíců 1951–1952 ve vojenské službě u pomocných technických praporů. Nejprve v Horní Suché u Karviné, kde byl dislokován u 3. PTP a poté ve Svaté Dobrotivé (obec Zaječov v západních Čechách) u 52. praporu. A v roce 1960 byl poslán na roční politicko-pedagogickou praxi, či jak sám říkal, na politickou převýchovu do pražského ČKD. A do třetice byl politickému tlaku podroben po roce 1968. Mohl na fakultě — naštěstí pro ni a pro nás, kteří jsme u něj měli možnost vystudovat — zůstat, byl však „zavalován“ nadměrnými pedagogickými povinnostmi, kdy mnohdy „suploval“ hodiny za „politicky vytížené“ kolegy.

---

¹ Vedle těch připomenutých na jiných místech tohoto textu zmiňme *Rolník v tradiční evropské kultuře* (spolu s Lydií Petráňovou), Praha 2000.

Stál na pozici „pasivní opozice“, projevující se nemanifestačně, zato průběžně. Překročit tuto mez, nazvanou „šedou zónou“, charakterizovanou ambivalentním vědomím, že něco mohu a něco už ne, přičemž nevím, co kdy přesně mohu a co už ne, ale jsem si vědom toho, že bych „něco“ měl a dokonce musel,² se dalo plně až na podzim roku 1989. J. Petráň se začal ihned podílet na fakultním dění této převratné doby. Dosavadní bariéry se prolomily. Roku 1990 se stal Petráň i prorektorem Univerzity Karlovy, kam jej, po delším přesvědčování, aby se odpovědné a náročné funkce ujal, doporučoval tehdejší děkan FF UK prof. František Černý.³ V letech 1992 se navíc stal i ředitelem Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu UK a tuto funkci vykonával až do roku 2005. Připadla mu úloha přípravy a organizace oslav výročí narození J. A. Komenského v roce 1992, spojených s velkou mezinárodní konferencí, jejíž program se ovšem mohl po listopadu 1989 zbavit předchozí politické a ideologické zátěže, a to znamenalo její program podstatně přepracovat — a především oslav 650. výročí založení univerzity, které na rozdíl od let 1848, 1948 i 1968 proběhly opravdu ve svobodném, akademickém prostředí a za velké mezinárodní pozornosti i spoluúčasti. A i po odchodu do starobního důchodu zůstal prof. Petráň v úzkém kontaktu jak s univerzitou, tak se svými bývalými kolegy a často i žáky — a především zůstal badatelsky aktivní. Nelze tu pominout, že v práci mu významně pomáhala i jeho žena Lydia — někdy jako spoluautorka, jindy radou a tříbením názorů v diskusích, a také vytvářením domácího zázemí osvobozujícího jej od všednodenních starostí.

J. Petráň dokázal využít i svých jistě tíživých životních „politických“ zkušeností. Služba u PTP byla zkušeností nejspíš ryze osobní, intimní. Intelektuál Petráň nebyl osobnostně uzpůsoben k přijetí vojenského drilu a tzv. buzerace — a té u pomocných technických praporů už vůbec ne. Pobyt v ČKD pak využil k napsání (za spoluautorství Viléma Fuchse) monografie o dějinách tohoto podniku.⁴ Jistě, kniha v sobě nese znaky doby svého vzniku a také nepochybného politického tlaku — ČKD byla považována za baštu dělnického a komunistického hnutí v hlavním městě. Vedle toho byla ale předním průmyslovým podnikem země, výrazně se podílejícím na jejím průmyslovém vývoji. A sem je také zaměřena Petráňova hlavní badatelská pozornost. Za „třídním bojem“ — a nad ním — v ní dominuje zřetel k průmyslové výrobě a jejímu vlivu na chod společnosti, ať jde o motory, lokomotivy, automobily či i tanky. Nezapomeňme, že kniha vznikala v době, kdy se v československé historiografii začínala rozvíjet historie podniků a industrializace vůbec.

Petráňovi bylo souzeno studovat v době, kdy historii vládl stalinský model ideologického a ekonomického marxismu — s nímž se ale nikdy vnitřně neztotožnil a celé jeho badatelské dílo je toho tichou, ale zřejmou ukázkou. Tvůrčí myšlení, pro-

2 Viz František ČERNÝ, *Divadlov bariérách normalizace (1968–1989)*. Vzpomínky, Praha 2008, s. 6.

3 Viz František ČERNÝ, *Normalizace na pražské filozofické fakultě (1968–1989)*. Vzpomínky, Praha 2009, s. 173–174.

4 Josef PETRÁŇ — Vilém FUCHS, *Devadesát let práce a bojů. Stručný přehled dějin ČKD Sokolovo, závodu národního podniku ČKD Praha 1871–1961*, Praha 1961. Předmluvu, ryze ideologický text, ke knize napsal Bedřich Kozelka, což byl již předválečný vysoký funkcionář KSČ a posléze poslanec Národního shromáždění. Těžko lze předpokládat, že nad knihou si on sám či jiní straničtí funkcionáři podniku „nepodrželi“ dohled.

pojucí se s jeho svobodou, je patrné na všech tématech, jimž se badatelsky věnoval — především dějinám venkova a zemědělství, dějinám univerzity a vzdělanosti, regionálním dějinám a dějinám dějepiscectví. A teorii historického myšlení a poznávání, jež mu všechny témata metodologicky zakládala a v mnohém propojovala.

Chronologicky prvním výzkumným zájmem J. Petráně byly agrární dějiny, možná přesněji dějiny zemědělství a dějiny venkova. Jeho kandidátskou disertací *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*⁵ tematicky doprovází kniha *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*,⁶ která byla publikována roku 1963. Ji také předložil roku 1965 jako svou práci habilitační. Zejména kniha *Poddaný lid* zdaleka přesahuje interpretační horizont tehdy velmi studovaných dějin českého venkova předbělohorské doby. Inovativnost Petráňových prací zdůraznila ve svém Doporučení k jeho habilitaci i katedra československých dějin: „Petráňovy práce pak díky svým metodickým postupům. v nichž tvůrčím způsobem byly rozvinuty principy marxistické historiografie a obohaceny o vše přínosné, co poskytuje soudobá světová historiografie, právem došly i zahraničního ohlasu.“ Autorovi nešlo jen o dějiny zemědělské výroby a techniky, ani jen o dějiny českého venkova, ale o sociální a kulturní dějiny společnosti v českých zemích té doby. Není divu, že kniha, i soustředěný zájem jejího autora o tato témata zaujala i jiného významného historika zaměřeného tímto směrem, Františka Kutnara. Ten spolu s dalšími autory, především Františkerm Lomem, chystal nakonec nevydané velké kolektivní dějiny československého zemědělství, a J. Petráně rychle zařadil do zamýšleného autorského kolektivu.⁷ Tuto linii pak Petráň sledoval i nadále, stále ji rozšiřuje přes své *Dějiny hmotné kultury* (1985, 1997–1998) až po vrcholné dílo tohoto proudu svého historického myšlení, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic* (2011). České dějiny mu vždy byly, jak zní název výboru jeho studií vydaný k jeho 80. narozeninám, dějinami „ve znamení kultury“; člověk je mu „homo faber“, jak zní název knihy, již plně uvedl do českého historického výzkumu ikonografický pramen.

Kniha *Homo faber*,⁸ přeložená vzápětí do němčiny, angličtiny a francouzštiny, si všímá pracovních aktivit středověkého člověka a předznamenává tak základní tematiku *Dějin hmotné kultury*.⁹ Avšak jako ikonografický pramen pojal i vývoj jiného ikonického textu — státního znaku. Jeho drobná brožura *Český znak: stručný nástin jeho vzniku a historického vývoje*, psaná pro ministerstvo kultury ČSR v roce 1970, má svou platnost i dnes.

5 Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964.

6 Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963.

7 V tomto na počátku normalizace „zašlápnutém“ projektu kotví zrod citované monografie J. PETRÁŇ — L. PETRÁŇOVÁ, *Rolník v evropské tradiční kultuře*.

8 Václav HUSA — Josef PETRÁŇ — Alena ŠUBRTOVÁ, *Homo Faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*, Praha 1967; *Arbeitsmotive auf alten Abbildungen*, Praha 1967; *Hommes et métiers dans l'art. Du 12e au 17e siècle en Europe centrale*, Paris 1967; *Traditional crafts and skills. Life and work in Medieval and Renaissance times*, London 1967.

9 Ikonografickými prameny se však analyticky zabýval již ve studii *Zemědělské nářadí poddaných v Čechách koncem 16. a na začátku 17. století*, *Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia University Karlovy III*, 1958, č. 3.

Jako u jiných historiků i u něho svoji významnou roli sehrávalo prostředí, v němž vyrůstal. Ouběnice jsou „vesničkou na dlani“, ležící na přechodu od „kraje“ k „horám“ v mělkém údolí zhruba v polovině táhlého úbočí nad benešovskou silnicí se širokým výhledem k jihu. V sí, v níž je přes ploty vidět k sousedům, do jejich kuchyní a hospodářství. S nimi žila rodina místního poštmistra v úzkém každodenním kontaktu. Možná právě tato mikrogeografie jej přivedla nejen k regionálním dějinám, ale k dějinám venkova a dějinám zemědělství. A zde se tak setkával s – dnešními slovy – mikrohistorií, aneb jak on sám říkal se sobě vlastní laskavou ironií, s „nedějinami“. Na dohled od Petráňových domku stojí místní škola, jejíž učitel Jan Zahradník byl nejen Petráňovým učitelem, ale i zdejším vlastivědným pracovníkem — jak už to u venkovských učitelů bývalo. Jistě to byla jedna z iniciací Petráňova historického zájmu.

Ouběnice byly a zůstávaly pro něho středobodem, tusculem soustředění. Není proto divu, že se k jejich dějinám a historii Podblanicka stále vracel, přes *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* až po monografii o dějinách obce. Tato kniha má svůj vlastní osud, jak napovídají už samotné názvy jejích variant, dokumentujících nejen její samotný zrod, ale i promýšlení toho, jak ji koncipovat.¹⁰ Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic jsou završením tohoto úsilí a v mnohém jsou i Petráňovým životním dílem. Nezabýval se přitom ani tak problémem, zda napsal knihu z oboru regionální historie, či mikrohistorie, neboť mu nešlo o podřízení se jakési kategorizaci podle historických subdisciplín, ale o cosi hlubšího — o to, jak se dějiny prožívají.

Vždyť i v odlehlých Ouběnicích se setkal též s velkou historií, někdy i traumatizující. Po obsazení pohraničí v říjnu 1938 našla v obci útulek rodina učitele Třeštíka vyhnaného z obsazeného území, a tak se seznámil s jeho synem, budoucím historikem a přítelem Dušanem Třeštíkem. Petráň tu zažil a prožil heydrichiádu, kdy v sousedním ouběnickém domku byla zatčena a později popravena rodina spojená s atentátem na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha. Po 65 letech na událost vzpomínal: „Vyděšená vesnice, která zpočátku neměla tušení, oč jde, mohla po sdělení vrchního (četnického strážmistra) Šádka přemítat o nedávném osudu Lidic. Pamatuji si, že následující noci u nás nikdo v domě nespál. Lidé čekali oblečení, co se s nimi stane.“¹¹

A na zdejší faře působil na přelomu století farář a spisovatel Bohumil Zahradník-Brodský, k němuž zajížděli jeho přátelé — spisovatelé, což jistě zanechalo ve vsi své stopy i po jeho odchodu do Prahy roku 1919. Stejně tak na něj působilo každodenní i široké kulturní dění, jehož centrem byla vila v nedalekém Podhrází. Ve zdejší vile žil

10 O cestách hledání a promýšlení dějin obce a kontextech jejich interpretace napovídají proměny názvů knih o ní: Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)*, Vlašim — Ouběnice — Bystřice u Benešova 2000; Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009; Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001; Josef PETRÁŇ — Lydia PETRÁŇOVÁ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

11 Josef PETRÁŇ, *Na paměť obětí Heydrichiády v Ouběnicích a okolí. Vzpomínka po 65 letech. 1942–2007*. Též TÝŽ, *Dvacáté století v Ouběnicích*, s. 320; též J. PETRÁŇ — L. PETRÁŇOVÁ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, s. 602.

čínorodý kulturní pracovník ing. František Khol, do jehož přátelského okruhu (coby dramaturga Národního divadla a organizátora divadelní činnosti) patřili i František Langer či Viktor Dyk. A další osobnost z tohoto okruhu, Karel Čapek, našel v jedné zdejší tragické události námět pro svoji povídku *Zločin na poště*.¹² Takovéto události a děje se stávaly součástí místních „žitých dějin“, i když třeba už žitých jen „sdíleně“, tedy uložených v osobní či místní paměti, ve vyprávění o nich. Ostatně tak autor začíná i své ouběnické dějiny. Samozřejmě tehdy, když píše o „jejich“ dvacátém století, ale stejně začíná i vyprávění o jejich příběhu v historii českého venkova. Ptejme se po motivech takového přístupu: Jistě, je v tom silná osobní zainteresovanost, jsou to „kusy historie rodného kraje“ (J. Pekař), ale prostřednictvím toho je tu přítomno i cosi hlubšího. Dějiny nebyly Josefu Petráňovi nikdy pouhým řemeslem, technikou získávání a zpracovávání historických informací, byly mu „pokorným dialogem o směřování k pravdě“¹³ v čemž mu byl obsažen i ryze lidský, „existencionální“, prožívající prvek historického myšlení.

Dějiny českého venkova nebyly jedinou tematikou, jež Petráň zajímala — nebo fascinovala? Jinou byly dějiny Univerzity Karlovy. Byl nucen se jimi zabývat jako ředitel Archivu UK a Ústavu dějin UK, avšak už předtím, roku 1985, vydal pozoruhodný *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, který v mnohém prolomoval tehdejší interpretační schémata. Pokračoval v této tematice i rozsáhlou monografií *Filozofové dělají revoluci* (2015) sledující novodobé osudy Filozofické fakulty UK ve druhé polovině 20. století, nevyhýbající se ani sebereflexi vlastní činnosti. Pod jeho „dohledem“ a za jeho spoluautorství pak vznikly i velké čtyřsvazkové dějiny Univerzity Karlovy připravované k jejímu výročí (1995–1998). A těsně po jeho smrti se na knižních pultech objevily ještě dvě knihy z tohoto okruhu jeho vědeckého zájmu — kniha *Praha univerzitní* a monografie o čestných doktorátech Karlovy univerzity v letech 1848 až 2015 (*Čestní doktoři Univerzity Karlovy: 1848–2015*). A tady opět a znovu: Nejde o statistický výčet udělených doktorátů, jde o to, z jakých motivů a k jakým účelům byla hodnota Dr. h. c. v jednotlivých epochách vývoje univerzity udělována (a také neudělována), do jaké míry jde o živou tradici, nebo snad jen zvyklost (?). Odpověď přináší poslední věta první kapitoly nazvané „Honorabiles“, kapitoly tedy oslovující: „Udělování čestných doktorátů v sobě nese původní tradici univerzitní ideje, obsahující zvláštní důraz na kulturní fakt jako sofistikovaný produkt lidské mysli, utvářející sociální vztahy, kultivaci a lidskou emancipaci za účelem zvýšení zřetele k humánním a etickým hodnotám“.¹⁴ Věta je v knize zakončena otazníkem — ale je to otazník „řečnický“, v dalším výkladu knihy se spíše narovná ve vykřičník.

12 Karel ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, Praha 2009; Josef PETRÁŇ, *Čapkovský motiv z Podhráží*. Soukromý tisk k Vánocům 1988 [separát z časopisu Podblanicko]. Viz též J. PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích*.

13 Josef PETRÁŇ, *Hledání smyslu*, in: Jiří Mikulec — Miroslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*, Sborník prací k 60. narozeninám prof. Jaroslava Pánka II, Praha 2007, s. 868.

14 Josef PETRÁŇ — Lydia PETRÁŇOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, Praha 2017, s. 15.

Pochopitelně stranou pozornosti nemohlo zůstat ani samotné Karolinum a jeho památky¹⁵ či slavnosti v něm. Sledoval toto téma vlastně trvale, první titul z tohoto okruhu badatelského zájmu publikoval již v roce 1961¹⁶ a pak zejména v několikrát vydané a přepracovávané monografii Karolinum, publikované samozřejmě také v cizojazyčných překladech. Speciální publikace je pak věnována slavnostem v Karolinu.¹⁷

A třetím výrazným Petráňovým badatelským tématem byly dějiny dějepisců, především českého. Tady nezavršil svá bádání syntetickým dílem, avšak svými studii a přednáškami či diskusemi se studenty i kolegy byl nepominutelným inspirátorem. Jím vytvořená edice AUC *Problémy dějin dějepisců* či skriptum *Čítanka k dějinám dějepisců* tuto problematiku vracela do historického výzkumu na Karlově univerzitě po mezeře vyvolané počátkem sedmdesátých let. I v tomto tématu nešlo o nějaké biograficko-bibliografické „zlaté stránky“ vývoje dějepisců a celé historické vědy, ale o průhled do anatomie a fyziologie historického myšlení v jeho dobových i retrospektivních souvislostech.

S problematikou vývoje historického myšlení a historického vědeckého poznání Petráňovi úzce souvisel i zájem o teoretické historické myšlení. Nesnažil se o systematickou teoretickou koncepci historického myšlení, prezentovanou například syntetizující monografií, usiloval ale o konceptuální postižení jeho vývoje. Uvedme jako viditelný příklad tohoto postupu jeho teoretizující úvodní studie k prvnímu a druhému dílu *Dějin hmotné kultury*. První byla koncipována někde na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, druhá o deset let později. Nabízí se dvě základní vysvětlení: Uvolnily se politické poměry a bylo možné recipovat širší okruh konceptů, méně omezených přímým ideologickým tlakem. To je ale vysvětlení povrchní — a bylo by i samo o sobě ideologizující. Pohlédneme do seznamu literatury na jejím konci v prvním díle: často je tu uváděna literatura, která nemohla být přímo napadena, ale která nebyla ani příliš vítána, třeba recentní historiografie polská nebo tartuská Lotmanova škola. Jak bylo dobovým zvykem, „kryla“ ji literatura ideologicky vítaná, jejíž vliv však byl „nulový“ a v textech samotných jej nerozpoznáme. Rozpoznáme však postupnou akceptaci metodologického vývoje v kulturních dějinách: jestliže na konci úvodní kapitoly prvního dílu je Petráň ještě skeptický k podřizování historického přístupu ahistorizujícím antropologickým či jiným konceptům, tato skepse se vytrácí na počátku druhého dílu, psaném v době, kdy se výzkum kulturních dějin posunul směrem k „antropologizujícímu“ pohledu, akcentujícímu nikoli historikovu pozici „soudcovskou“ (J. Ch. F. Schiller), nýbrž jeho situaci aktérskou, účastnickou, vyplývající z jeho pochopení dějin jako totality základních časových módů minulost — přítomnost — budoucnost. A tak nás tento přesun pozornosti nás vede zpět k tomu, čím tento text začínal.

Klíčem k základům Petráňova historického myšlení je, domnívám se, koncept „žitých dějin“. Jde o téma, k němuž se stále vracel. Dějiny žité jsou dějinami prožíva-

15 *Památky Univerzity Karlovy*, ed. J. PETRÁŇ, Praha 1999.

16 Alois KUBÍČEK — Alena PETRÁŇOVÁ — Josef PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze*, Praha 1961.

17 Josef PETRÁŇ, *Univerzitní slavnosti v Karolinu: imatrikulace, promoce, sponse*, Praha 1991.

nými, jsou pohledem aktérským, účastnickým, nejsou zpětným soudem nad děním, jak požaduje slavná Schillerova parola o tom, že historik je soudcem dějin. Petráň se u svých ouběnických sousedů ani u nikoho jiného současníka dění nesetkal s tím, že by o době svého života, či života svých předků spadajících do horizontů vlastní, rodinné či místní paměti, mluvil v kategoriích vědecké historické periodizace; každý z nich dění vnímal prostřednictvím svých životních zkušeností a jejich následného osobního zhodnocování.¹⁸ Avšak historik musí i toto hledisko, jemuž sám nevyhnutelně podléhá, reflektovat. Nemůže si proto namlouvat, že je jeho soud konečný. Jistě proto, že další bádání jej může revidovat, ale i proto, že sám historik podléhá procesu svého vlastního poznávání; platí to i pro samotného Petráně. U něho to ale není postmoderní noetický relativismus, ani konjunkturální ideologická přizpůsobivost, nýbrž pokora před složitostí historické skutečnosti a její dynamiky, jež jedinec a v jistých situacích ani sama společnost — ani v retrospektivním, natož pak aktérském přístupu — není s to plně proniknout. Přitom ale nemůže této nedostatečnosti uniknout. Lidské rozhodování má proto vždy své vedlejší neočekávané důsledky; Hegel mluvil o „lsti dějin“. Tady leží jeden z hlavních kořenů hledání smyslu dějin. A odtud vede cesta k novému chápání historické pravdy jako interference (nepominutelné a nezměnitelné) minulosti a prožívané přítomnosti, která se minulému nemůže vyhnout — a která musí brát ohled i na budoucnost). Alespoň tak lze číst hlavní myšlenku Petráňovy statě *Hledání smyslu*.¹⁹ Dějiny mohou — a jsou — proto vždy také zpřítomňovány. A tak na konec této pasáže o žitých dějinách jako antropologické konstantě historického myšlení odkažme na úvodní kapitulu *Staroměstské exekuce*, aby se tento motiv odhalil v plné míře. Ocitujme alespoň její poslední větu: „Jestliže chtěl vítězný Habsburk, císař Ferdinand II., ohromit nejen Čechy, ale i Evropu, podařilo se mu to za pomoci domácích asistentů režie dokonale.“²⁰ V dalších vydáních přibyla ještě věta: „Pro trvalou památkou popravených sotva mohl udělat víc.“²¹ Nevím, zda byla už v rukopise prvního vydání, ale už i bez tohoto dovětku je intence výkladu zřejmá. První kapitola knihy se totiž jmenuje Epilog — začínáme (nadčasovým!?) ponaučením z uzavírajícího se děje. Není tedy ani divu, že se kniha, poprvé vyšla roku 1972, stala prostřednictvím indiskrece předmětem pozornosti Státní bezpečnosti.

Obraz Petráně badatele je neodmyslitelný od obrazu Petráně učitele; co nebylo možné (plně či alespoň částečně) presentovat ve veřejné komunikaci, bylo možné sdělit v komunikaci (polo)veřejné, třeba studentům během výuky či v osobním styku. Byl učitelem náročným a zároveň vstřícným a chápavým. Ve svých seminářích poskytoval studentům značnou volnost, od níž očekával jejich vlastní, a především tvůrčí, práci. Pak se seminář stával skutečně dílnou, diskusí, laboratoří myšlení. A studenti mu byli za to vděční — vedl je labyrintem jejich myšlení k cílům, jež sám nevnucoval, ale na které čekal a sám se jimi dokázal inspirovat. Jeho přednášky měly podobný charakter. Řečeno jednoduše, kdo na nich chtěl slyšet, slyšel. A kdo slyšel, odcházel

18 J. PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic*, s. 7–12.

19 J. PETRÁŇ, *Hledání smyslu*.

20 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1972¹, s. 21.

21 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1996³, s. 24.

poučen a inspirován, stejně jako od atestací, které u něho absolvoval, a jež byly skutečnou univerzitní rozpravou a nikoli nějakým suchopárným školometským testem faktografie. Ve všech těchto osobních setkáváních Josefa Petráně se studenty či kolegy se jeho úkol historika-badatele a historika-učitele nedílně propojoval. A získával i neocenitelnou rovinu ryze osobnostního přínosu Petráně člověka. Tak se všestranně naplňoval život historika, o němž lze říci, že svěřenou hřívnu nepromarnil.

Za Ústav českých dějin FF UK Zdeněk Beneš